

O. STALIŠČIH SLOVENSКИH SOCIALISTOV V ZDA DO VOJNE IN
JUGOSLOVANSKEGA VRAŠANJA MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Marjan Drnovšek*

UDK 329.14(73=863)»1914/1918«

Marjan DRNOVŠEK, Archivist, Historical Archives of Ljubljana, 61000 Ljubljana, Yu: ON THE STANDPOINTS OF THE SLOVENE SOCIALISTS IN THE U. S. A. TOWARDS THE WAR AND THE YUGOSLAV QUESTION DURING THE FIRST WORLD WAR

The treatise, based mainly on newspaper material accessible in Ljubljana, deals with the attitude of the Slovene socialists in the U. S. A. towards the war and the Yugoslav question. The Slovene emigrants, who had joined the socialist movement and had their own section within the Yugoslav Socialist Alliance, a federal unit of the American Socialist Party, defended anti-war views until the entry of the U. S. A. into the war. After that they supported the war aims of the U. S. A. and the forces of the Triple Entente, advocating, with regard to the plans for a reorganization of Austria—Hungary, a federative Yugoslav republic.

Prva svetovna vojna je razgibala javno življenje jugoslovanskih izseljencev v ZDA in jih postavila pred vrsto vprašanj in nalog, ki so vplivale na njihovo narodno in politično opredeljevanje. Ameriški Jugoslovani, po večini še vedno avstroogrski državljani, so bili do 1917. leta pod močnim propagandnim pritiskom avstroogrskih konzularnih predstavništev, ki so pozivali k zvestobi do »stare domovine« in svarili pred sovražnim delovanjem proti njej. Na drugi strani sta Jugoslovanski odbor iz Londona in srbska vlada širila svoje ideje in skušala pridobiti naše izseljence za moralno in gmotno podporo jugoslovanskega gibanja. Neenotnost gledanj na jugoslovansko problematiko, tako pri Jugoslovanskemu odboru, kot pri srbski vladi, je imelo negativne posledice tudi pri oblikovanju stališč do te problematike pri jugoslovanskih izseljencih v ZDA. Opozicionalno stališče proti Jugoslovanskemu odboru in srbski vladi so zavzeli tudi jugoslovanski socialisti v ZDA, ki so v določenem času postali nosilec samostojne akcije, tj. kampanje za ustanovitev jugoslovanske federativne republike.¹

* Marjan Drnovšek, arhivist, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27.

¹ Temeljno delo je knjiga dr. Ivana Čizmiča, Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslovanske države 1918; Zagreb 1974; Sveučilište u Zagrebu — Institut za hrvatsku povijest.

Jugoslovanski socialisti so bili politično organizirani v Jugoslovanski socialistični svezi (JSZ), ki je bila sestavni del Ameriške socialistične stranke.² Njen sedež je bil v Chicagu. Od vseh jugoslovanskih izseljencev so bili le socialisti politično organizirani in vključeni v neko ameriško politično stranko. Med začetniki in nosilci socialistične misli so bili najaktivnejši ravno ameriški Slovenci, ki so tudi številčno prekašali hrvaške in srbske socialiste.³ Njihovo glasilo *Proletarec*,⁴ katerega urednik med prvo svetovno vojno je bil Etbin Kristan, je združevalo po ameriških naselbinah raztresene socialistične skupine, ki so v lokalnih razmerah delovale preko klubov, prirejale shode in podobno. Hrvaški socialisti, in med vojno tudi srbski, so bili zbrani okoli glasila *Radnička Straža*.⁵ Jugoslovanska socialistična zveza je doživljala med vojno hude pretrese v zvezi z različnimi gledanji na vojno, na pot v socializem in na tako aktualno jugoslovansko vprašanje.

Stališče Jugoslovanske socialistične zveze do svetovne vojne

Ameriška socialistična stranka se je na začetku vojnega spopada v Evropi postavila na protivojno stališče. Zanj ni bila vojna nič drugega kot »divje, barbarsko in nečloveško sredstvo za reševanje opravičenih in neopravičenih sporov.«⁶

V tem duhu je tudi Glavni odbor JSZ, izdal poziv jugoslovanskim delavcem v Ameriki, s katerim protestira proti vojni in prelivanju krvi.⁷ Za glavne vojne krivce so označili kapitalizem, monarhizem in militarizem. Trdno so bili prepričani, da vojna ni v interesu narodov, čeprav so vojskujoče se države hotele opravičiti svojo udeležbo v spopadu s trditvami o ogroženosti domovine in narodov. Socialistom ni bilo tuje dejstvo, da bodočega zemljevida Evrope ne bodo krojili narodi, temveč tisti, ki samo govorijo v narodovem imenu.⁸

Vprašali so se tudi glede vzrokov vojnega spopada. Krivdo so zvrčali deloma na narode, ker naj bi bili premalo protivojno aktivni v predvojnem obdobju, deloma pa na nedemokratične institucije v posameznih državah, ki so dovoljevale posameznikom vodenje zunanje politike in oblikovanje meddržavnih odnosov, tujih ljudskim interesom.

JZS je podpirala Ameriško socialistično stranko, ki je pozivala ameriško vlado in vlade nevtralnih dežel, da bi posredovale za mir, za prekinitev vojaških spopadov, zaradi katerih je izgubilo življenje tudi že mnogo delavcev. V socialističnem tisku so se vrstili apeli za sklicanje mednarodne socialistične konference, ki bi se izrekla za mir.

² Na ustanovnem kongresu Jugoslovanske socialistične zveze 1910. leta v Chicagu so sprejeli sklep o priključitvi k Ameriški socialistični stranki pod nazivom: South Slavic Socialist Federation of the Socialist Party of America (*Proletarec*, št. 647, 5. febr. 1920, JZS.).

³ 1. maj 1918 (*Majski glasnik*).

⁴ *Proletarec-slovensko glasilo Jugoslovanske socialistične zveze*. Izhajal je od 1/1906. do 47/1952. leta.

⁵ *Radnička straža* je izhajala od 1907. leta.

pretrese v zvezi z različnimi gledanji na vojno, na pot v socializem in na tako aktualno jugoslovansko vprašanje.

⁶ P št. 361, 11. avg. 1914, Ameriška socialistična stranka proti klanju v Evropi.

⁷ P št. 360, 4. avg. 1914, Proti krvavi vojni.

⁸ P št. 366, 15. sept. 1914, Nacionalna vojna.

Konkretna reakcija slovenskih socialistov na vojni spopad med Avstro-ogrsko in Srbijo je bila v ostri obsodbi Avstroogrske v duhu: »Velika Avstrija je napovedala vojno mali Srbiji in hoče, da jo požre.«⁹ Zavedali so se teženj avstrijske politike usmerjene k razširitvi vpliva na Balkan in preko njega dalje na vzhod. Opozorili so tudi na podobne apetite carske Rusije, ki je želela priti preko Balkana do Carigrada. Obenem so obsodili politiko srbskih agitatorjev, ki so prepričevali jugoslovanske izseljence v ZDA o potrebi po obrambi domovine, kar ni bilo, po njihovem mnenju, nič drugega kot veter na mlin imperialističnim vojnim željam.

Zaradi pretrganih vezi z domovino niso bili seznanjeni z reakcijo JSDS. 25. julija 1914 so dobili zadnjo številko Zarje.¹⁰ Znano pa jim je bilo stališče srbskih socialistov do vojne, ki so ga z veseljem pozdravljali.

Ko so začele prihajati v ZDA vesti o podpori posameznih socialnodemokratskih strank vojni politiki svojih vlad, so bili komentariji v Proletarcu polni dvomov o njihovi verodostojnosti. Imeli so jih za izmišljene, za delo nasprotnikov socializma. Kasneje so spoznali resničnost teh novic, kot so: podpora nemških socialistov v parlamentu pri glasovanju za vojne kredite, o vstopu tajnika mednarodnega socialističnega biroja Emila Vanderveleja v belgijsko vlado, o glasovanju francoskih socialistov za vojne kredite, in podobno.

Kljub vsem tem dogodkom niso izgubili vere v internacionalo in za sovražnike socializma so označevali vse tiste, ki so govorili o njenem razpadu; »Toda strup, s katerim je svetovna vojna hotela umoriti Internacionalo, je bil preslab za njen organizem. Povzročil je nekoliko bolezní; treba bo nekoliko zdravil, morda nekoliko operacij, ampak mrtva ni Internacionala.«¹¹ Kot dokaz so navajali socialistična gibanja v nevtralnih deželah, posebno v Ameriki, ki lahko svobodno diha in ki bi morala prevzeti glavno breme Internationale: »Ameriška socialistična stranka je že sama zase kos Internationale in njena beseda bo tehtala, kjer se bo sklepalo o bodoči usodi svetovne delavske Internationale.«¹²

Spremljali so akcije socialistov v Evropi. Tako so ponatisnili tudi Zimmerwaldski manifest, ki je med drugim vseboval točki o miru brez vojnih odškodnin in aneksij ter zahtevo po pravici narodov do samoodločbe. Kljub obljubi pa uredništvo Proletarca ni komentiralo tega manifesta.¹³

Zaradi svojega protivojnega stališča so naleteli na vrsto problemov. Eden med njimi je bil poskus enačenja njihovega protivojnega stališča z meščanskim pacifizmom. Oporekali so temu gledanju, ter označevali meščanski pacifizem za smer, ki nasprotuje vojni samo z moralnega aspekta in si želi svet brez oboroženih konfliktov. Vzroke vojne je treba odpraviti ne pa vojne kot take, so

⁹ P št. 360, 4. avg. 1914, Proti krvavi vojni.

¹⁰ P št. 362, 18. avg. 1914.

¹¹ P št. 394, 30. marec 1915, Žalostinka nad grobom mrtve Internationale.

¹² ibidem.

¹³ P št. 423, 19. okt. 1915, Delavstvu vsega sveta! Zimmerwaldska konferenca je bila od 5.—8. septembra 1915. leta v Švici. Na njej so se zbrali predstavniki socialističnih strank nevtralnih držav in tisti, ki niso podprli vojne politike svojih vlad. Namen konference:

a) Obnoviti delo na podlagi razredne in mednarodne solidarnosti.

b) Začeti gibanje za mir brez aneksij in kontribucij na osnovi samoodločbe narodov.

menili socialisti; vzroki so jim bili jasni: kapitalizem, monarhizem in imperia-
lizem. Zato mora biti boj proti vojni v prvi vrsti boj proti kapitalizmu oziroma
boj za socializem, v katerem bodo šele ustvarjeni pogoji za mir na svetu.

Svarili so pred krepitvijo militarizma v ZDA, ki je postajal vedno bolj
očiten z opozorili ameriških vladnih krogov o ogroženosti države in o njeni
pomankljivi vojaški pripravljenosti. V tem duhu je izzvenel govor ameriškega
predsednika Woodrowa Wilsona pred Kongresom 7. decembra 1915. leta, v ka-
terem je ta sicer govoril o miru, nasprotoval osvajalni politiki, vendar je tudi
opozoril na premajhno vojno pripravljenost ZDA in na potrebo po okrepitvi
armade in mornarice.¹⁴

V 1916. letu so se pomnožile diskusije o vojni na splošno, o oboroževanju,
problemu obrambne vojne in podobno. Slovenski socialisti so se odločili, da
konkretizirajo svoje stališče do teh vprašanj. Z aktivnostjo na tem področju
je začel socialistični klub št. 1 iz Chicaga, ki je v zimskih mesecih 1915/1916
organiziral debatne krožke na to temo. Mnogo odmeva so imele te diskusije
tudi v Proletarcu, iz katerega je razvidna močna angažiranost urednika Etbina
Kristana in glavnega tajnika JSZ Franka Petriča.

Socialistični klub št. 1 je januarja 1916. leta sprejel izjavo, ki je postala
temelj celotne debate.¹⁵ V njej je izraženo nasprotovanje željam ameriške vla-
de po oboroženi pripravljenosti in krepitvi stalne armade. Avtor izjave se je
želel izogniti morebitnemu napačnemu mnenju bralcev, zato poudarja potrebo
po vsestranski razredni pripravljenosti delavstva, ki se mora boriti za mir
oziroma za zmanjšanje vojne nevarnosti v okviru kapitalističnega sistema s
povečanjem mednarodne propagande, z bojem proti militarizmu, pa tudi z
zavzemanjem za splošno ljudsko obrambo. Prišlo je do diskusij v časopisih, ka-
terih bistvo je delitev mnenj za in proti ljudskemu oboroževanju in narodni
obrambi in, ali je to proti načelom II. Internacionale ali ne? Na podlagi teh
vprašanj je prišlo do razhajanja med slovenskimi in hrvaškimi socialisti v
JSZ; prvi so bili za ljudsko oboroževanje in narodno obrambo, drugi pa od-
ločno proti. Slovenski socialisti so se sklicevali na pariški kongres II. Inter-
nacionale 1889. leta, ki je zagovarjal protivojno in protimilitaristično gledanje,
obenem pa je zahteval splošno ljudsko oboroževanje in ljudsko obrambo. Na
to dejstvo je opozarjal Etbin Kristan v svojih člankih; utemeljeval je anti-
militaristični značaj ljudske obrambe in opozarjal na pomen ljudskega oboro-
ževanja. Teoretiziral je o tem, da orožje samo po sebi ni militaristično, temveč
je samo sredstvo. Pomembno pač je, kdo ga ima v rokah; orožje bo važno
tudi za delavce, ko bo nAPOčil čas obrambe socialističnih pridobitev pred zu-
nanjimi in notranjimi sovražniki.¹⁶

Kristanove ideje je podprl tudi del srbskih socialistov (B. Savić s svojimi
članki v Radnički Straži), medtem ko je drugi del podprl hrvaške socialiste.
v imenu katerih je vodil polemiko C. Kutuzović. Etbinu Kristanu je očital
kompromisarstvo in nagnjenost k zagovarjanju militarizma. Odločno je na-
stopil proti oboroženi borbi za doseg osvoboditve delavskega razreda in za-
govarjal le pot evolucije in parlamentarnega boja.¹⁷

¹⁴ P št. 431, 14. decem. 1915, Predsednikova poslanica.

¹⁵ P št. 437, 25. januar 1916, Izjava socialističnega kluba št. 1, Chicago Illinois.

¹⁶ P št. 440, 15. febr. 1916, Etbin Kristan, Narodna obramba.

¹⁷ Ivan Čizmić, Jugoslavenski iseljenički pokret..., str. 155 in sl.

Julija 1916 je bila III. konvencija JSZ, na kateri so sprejeli resolucijo, ki pomeni poraz Kristanovih idej in zmago hrvaških socialistov oziroma njihovih idej t. j., nobenih kompromisov z buržoazijo in borba proti vsakemu militarizmu!

V začetku 1917. leta je prišlo do ohladitve odnosov med ZDA in Nemčijo; v začetku februarja so bili prekinjeni diplomatski odnosi med obema državama. Vedno bolj je bilo jasno, da bodo ZDA stopile v vojno, kar je okrepilo upanje na zmago antantnih držav. Posledica februarske revolucije v Rusiji in vstop ZDA v vojno je bil razkol v Ameriški socialistični stranki. Do njega je prišlo na izrednem strankinem zasedanju v St. Louisu, ki je bilo 7. aprila, dan po vstopu ZDA v vojno. Večina je bila za vztrajanje na protivojni politiki stranke, manjšina pa za podporo vojni politiki ZDA. Za manjšinsko mnenje so se izrekli tudi slovenski socialisti. Ob dejstvu, da so hrvaški socialisti podprli mnenje večine, je razumljiva ponovna zaostritev odnosov med obema v okviru JSZ. Uredništvo Proletarca je izdalo posebno izjavo o tem vprašanju.¹⁸ V njej so pojasnili interes proletariata za zmago zaveznikov in ohranitve demokratične Rusije, ki je bila, po njihovem mnenju, na najboljši poti v socializem. Primerjali so reakcionarnost zaveznikov in centralnih sil in prišli do prepričanja, da je teža reakcionarnosti centralnih sil mnogo večja: »Neoporečno je izza padca ruske avtokracije nemški in avstrijski monarhizem najmočnejša trdnjava reakcije. In v interesu proletariata je, da ti dve trdnjavi padeta.«¹⁹

Zavračali so obtožbe nasprotnikov, ki so enačili njihovo stališče z interesi zaveznikov: »Če je absolutno očitno, da ne more proletariat vojne ne preprečiti ne ustaviti, tedaj je prava naloga socializma, upreti vse sile, da zagotovi delavstvu čim večji vpliv pri sklepanju miru.«²⁰ Zaključili pa so jo z naslednjimi mislimi: »Iz tega ne sledi, da zapusti socialistična stranka svoje opozicionalno stališče sploh. V vojni kakor v mirni dobi mora stati na proletarskem, razrednem stališču in strogo varovati interese proletariata zoper kapitalistično izkoriščanje in zatiranje na gospodarskem in na političnem polju. Tudi protimilitaristična mora ostati kljub vojni in kljub svojemu stališču o svetovni politiki. Militarizem in orožje nista identična pojma. Vsa socialistična literatura je priča, da je bila socialna demokracija vedno antimilitaristična, a da je vedno zahtevala orožje v rokah naroda in brambovsko vzgojo ljudstva. Vsa zgodovina revolucij in posebno zopet ruska revolucija pobija na tla teorije mehkušnosti in dokazuje, da je orožje eden najvažnejših faktorjev demokracije in svobode.«²¹

Slovenski socialistični tisk je opozarjal na velik pomen vstopa ZDA v vojno, češ da so s tem okrepile tabor, ki se je boril za zmago demokracije in za osvoboditev podjarmljenih narodov. Dolžnost ameriškega proletariata pa je ta boj podpirati. Tudi februarska revolucija je povzročila spore med slovenskimi in hrvaškimi socialisti. V Radnički Straži so se pojavili članki, ki so obsojali nadaljevanje vojne med Rusijo in centranimi silami in so zagovarjali sklenitev miru za vsako ceno, ker so reforme v korist delavskega razreda možne le v miru. Kristan je v oporekanju tem stališčem v Proletarcu pona-

¹⁸ Proletarec, št. 500, 10. april 1917, Socialistična stranka v svetovni politiki.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

tisnil Leninov članek iz Jugend Internationale, ki je izhajal v Zürichu, in v katerem je teza o potrebnosti revolucionarnih vojn in vojn za osvoboditev podjarmljenih narodov.²²

O odnosu slovenskih socialistov v ZDA do jugoslovanskega vprašanja

V predvojnem obdobju so slovenski socialisti v ZDA spremljali aktivnost JSDS v domovini in so poznali njen odnos do narodnega vprašanja in do t. i. jugoslovanske problematike. V tisku so ji izražali vso podporo, sami pa niso pokazali nobene iniciative na tem področju.

Prva svetovna vojna je pomenila preobrat tudi pri slovenskih socialistih; prihod Etbina Kristana ter njegovo delovanje v zvezi z akcijami Jugoslovanskega odbora med ameriškimi rojaki, posebno pa ruska februarska revolucija in vstop ZDA v vojno, so vzdramili slovenske socialiste k samostojnejšim akcijam, katerih vrh je bila ustanovitev Slovenskega republičanskega združenja, delujočega po idejah chicaške izjave z dne 29. junija 1917.²³

Slovenska liga in I. jugoslovanski zbor v Chicagu

V 1915. letu so slovenski socialisti nastopili proti akcijam Slovenske lige in delovanju Jugoslovanskega odbora iz Londona; iz kritik obeh gibanj se seznanimo z njihovimi pogledi na jugoslovansko vprašanje.

V prvi polovici 1915. leta se je med ameriškimi Slovenci razvilo gibanje, poznano pod imenom Slovenska liga, katerega nosilci so bili liberalni izseljenški časopisi in posamezniki; posebno zavzeta za to akcijo sta bila vplivna javna delavca Rudolf Trošt in Frank Sakser.²⁴ Zainteresirati slovenski živelj za njihove narodnostne probleme in jih povezati v enotno organizacijo, je bil cilj nosilcev tega gibanja. Že od januarja so slovenski listi objavljali pozive Slovincem, v katerih so bile izražene želje in cilji tega gibanja. Enega od njih je pod naslovom »Slovincem v Ameriki« objavil tudi Proletarec; v njem zasledimo zahtevo po zedinjenju slovenskega življa v Ameriki, zahtevo po neodvisnosti Slovincem v stari domovini, in da dobijo vsaj versko in narodno svobodo v okviru prijateljske slovanske države, ter zahtevo, da se prepreči vsaka najmanjša izguba Slovincem.²⁵ Z mnogo navdušenja so se začele ustanavljati po številnih krajih podružnice Lige.

Takoj na začetku so se pojavile tudi kritike tega gibanja. Na eni strani so ligaše ostro napadali zagovorniki »zvestobe domovini«, tj. Avstriji, kot sta bila lista Amerikanski Slovenec in Zottijevo glasilo Slovenski narod, kar je popolnoma razumljivo zaradi protiavstrijske osti gibanja.²⁶

²² Ivan Čizmič, Jugoslavenski..., str. 158.

²³ Tekst chicaške izjave je v brošuri: Etbina Kristan, Krfska deklaracija in demokracija, izdalo: Slovensko republičansko združenje, Chicago, Ill., 1917. leta.

²⁴ Ivan Čizmič, Jugoslavenski iseljenički pokret..., str. 54.

²⁵ Proletarec, št. 388, 16. febr. 1915, Slovincem v Ameriki.

²⁶ Amerikanski Slovenec — glasilo katoliških delavcev v Ameriki. Slovenski narod — med prvo svet. vojno izrazito proavstrijsko usmerjen. Nepopolne letnike hrani NUK.

Na drugi strani pa so jih kritizirali tudi slovenski socialisti z Etbinom Kristanom na čelu. Primer kritike je izjava Glavnega odbora JSZ, ki jo je napisal Etbin Kristan.²⁷ V njej socialisti navajajo glavne vzroke odklanjanja Slovenske lige. Gibanje so zavračali zaradi nejasnosti programa, otročje navivnosti ligašev glede možnosti Slovencev, da bodo soodločali o svoji usodi na bodoči mirovni konferenci, čeprav vojna situacija ni dajala nobenega odgovora na vprašanje, kdo bo zmagal. Odklanjali so gibanje zaradi teatralnosti, igrančkanja z narodnim imenom in zaradi nezrelosti celotne akcije.

Iz Kristanovega govora na zborovanju v Chicagu, 28. februarja 1915. leta, na katerem naj bi ustanovili chičaško podružnico Lige, izvemo bolj konkretno o motivih socialistov oziroma Kristana osebno, zakaj so se postavili proti gibanju.²⁸ Gibanje je bilo v svojem bistvu protiavstrijsko in je zahtevalo zedinjenje Slovencev z ostalimi Jugoslovani. Kristan se je postavil proti njemu, ker se mu je akcija zdela prenaglana. Obsojal je antantofilsko navdušenje ligašev, ki lahko bolj škodi kakor koristi prebivalcem v stari domovini. Opozarjal je, da še ni mogoče predvideti zmage niti antantnih niti centralnih sil. Nasprotoval je govorniku v narodovem imenu: »Pravico imam sicer, da narod poučujem, da ga pripravim do boljšega prepričanja, toda narod mora sam odločevati o svoji usodi. Poučevati narod, to je naša dolžnost, toda govoriti o nečem, kar ne obstoja, je pa nepošteno, ravno tako tudi ako kedo govori, da je pooblaščen nastopati v narodnem imenu.«²⁹ Neizdelanost programa je bil glavni očitek Slovenski ligi. Stališče slovenskih socialistov je razumljivo, če poznamo njihov tedeanski odnos do vojne, ki pač ne more prinesiti svobode nobenemu narodu. Vztrajali so, da v tedanji situaciji lahko vsaka konkretna akcija škodi Slovencem v domovini. Skrbno zasledovanje dogodkov v Evropi in čakanje na primeren trenutek, naj bi bila glavna naloga Slovencev v Ameriki.

Proti ligi je nastopila tudi Slovenska narodna podporna jednota — SNPJ, ena najmočnejših slovenskih podpornih organizacij v Ameriki, ki je preko svojega glasila Glasilo SNPJ izrazila svoje nasprotovanje ligi.³⁰

9. marca 1915. leta je prišlo do ustanovnega zbora Slovenske lige v Chicagu, na katerem so sprejeli Izjavo in Resolucijo.³¹ Oba dokumenta izražata ideje, ki so jih propagirali v tisku, tj. željo po močni slovenski organizaciji, ki bi delovala za kulturno, politično in gospodarsko osamosvojitve slovenskega naroda, ki mora odločno protestirati proti italijanskim aspiracijam glede slovenskega ozemlja in zahtevati združitev vseh Slovencev v stari domovini na načelih svobode, enakosti in bratstva. Zaradi majhnosti slovenskega naroda so bili za zedinjenje z ostalimi Jugoslovani na federativni osnovi. Te ideje bi bile zanimive, če ne bi ostale samo na papirju, ker je izvršni odbor Lige že

²⁷ Proletarec, št. 389, 23. febr. 1915, Izjava glavnega odbora JSZ.

²⁸ Bajec Jože, Ameriška Slovenija med prvo svetovno vojno, Slovenski izseljenski koledar 1971, str. 231.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Slovenska narodna podporna jednota — prostovoljna organizacija za zavarovanje v primeru bolezni, nezgode in smrti; v letu 1914 je imela ok. 14.000 odraslih članov in ok. 2900 otrok.

³¹ Bajec Jože, Ameriška Slovenija med prvo svetovno vojno, Slovenski izseljenski koledar 1971, str. 236.

dan po sprejetju obeh dokumentov podprl program I. jugoslovanskega zbora, ki se v bistvenih točkah ne ujema z gornjimi ligaškimi idejami.

Vzporedno z ligaško aktivnostjo je namreč akcija pod vodstvom dr. Frana Potočnjaka, člana Jugoslovanskega odbora iz Londona, ki je konec januarja 1915. leta prišel v ZDA, da bi pridobil ameriške Jugoslovane za dejavnost jugoslovanske emigracije v Evropi, ki se je zavzemala za ustanovitev jugoslovanske države, za osvoboditev habsburških Jugoslovancev izpod avstroogrškega jarma in za borbo proti italijanskim ozemeljskim aspiracijam.³² Poleg Jugoslovanskega odbora je finančno podprla Potočnjakovo pot v ZDA tudi srbska vlada.³³ Ameriški Jugoslovani naj bi predstavljali maso, na katero bi se politiki Jugoslovanskega odbora sklicevali pri svojih akcijah in od katere bi dobivali finančno pomoč ter prostovoljce za oboroženi boj. Fran Potočnjak je izdajal proglaše in se zavzemal za sklicanje jugoslovanskega kongresa v ZDA, ki naj bi svetovni javnosti pokazal zainteresiranost jugoslovanskega življa v Ameriki za rešitev jugoslovanskega vprašanja.

10. in 11. marca 1915. leta je bil I. jugoslovanski zbor v Chicagu, na katerem je sodelovalo 563 ljudi; polovico prisotnih so sestavljali hrvaški izseljenci, ostalo pa slovenski in srbski. Na zboru so sprejeli znano lassalsko resolucijo.³⁴ V njej je izražena želja po osvoboditvi in združitvi vseh jugoslovanskih pokrajin Avstroogrške in kraljevine Srbije v novo državno celoto. Kot temelj takemu zedinjenju navaja naročno enotnost Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki so poznani pod različnimi imeni, vendar govorijo skupen jezik. Predstavljajo torej enoten narod — jugoslovanski narod!

Že na zboru samem so bila izražena različna mnenja o državnih ureditvi nove države; npr. slovenski predstavnik Rudolf Trošt se je zavzemal za konfederacijo Slovencev, Hrvatov in Srbov.³⁵ Ravno vprašanje državne ureditve nove državne tvorbe je razbijalo že tako neenotne jugoslovanske izseljence med zagovornike velikosrbske in tudi velikohrvaške ideje na eni strani, ter na zagovornike misli o povojnem reševanju tega problema. Lassalsko resolucijo so napadali tudi zagovorniki avstrijske legitimne oblasti, a tudi slovenski socialisti z Etbinom Kristanom na čelu. Potočnjak si je želel Kristanovo podporo, vendar ni uspel; zato je socialistične liste iz ZDA kar oblatil: »... ona, što više austromadžarska špijunska posla po Americi...«³⁶ Ker so vrhovi ligaškega gibanja podprli lassalsko resolucijo, jim je Kristan očital podreditev velikosrbskemu jugoslovanstvu. I. jugoslovanskemu zboru so nasprotovali tudi hrvaški socialisti; pozitivno so ocenili protiavstrijsko usmerjenost in tudi idejo o enonarodnosti Jugoslovancev, obsodili pa so velikosrbsko tendenco, ki jo je izražala lassalska resolucija.³⁷ Aprila in maja 1915. leta so potekale hude polemike med Kristanovim Proletarcem in Sakserjevim Glasom naroda ter Kondovim Glasom svobode o ligaškem in jugoslovanskem gibanju; mnogokrat

³² Franko Potočnjak — odvetnik po poklicu, bivši član hrvaškega sabora ter delegat v ogrskem parlamentu.

³³ Ivan Čizmič, Jugoslavenski izseljenički pokret..., str. 50.

³⁴ Bajec Jože, Ameriška Slovenija..., str. 237.

³⁵ Ivan Čizmič, Jugoslavenski iseljenički pokret..., str. 58 in sl.

³⁶ Franko Potočnjak, Jugoslovani za svojo slobodu, Chicago 1915, str. 6.

³⁷ Ivan Čizmič, Jugoslavenski iseljenički pokret..., str. 65.

so se sprevrgle v osebna obračunavanja in s tem prekoračile meje politične polemike.³⁸

Proti poletju 1915. leta je ligaška vnema začela usihati. Glavni vzrok je bil vstop Italije v vojno na strani antantinih sil in mnogim ni bilo tuje dejstvo, da so jo te sile pridobile tudi na račun slovenskega ozemlja. Socialisti so pravilno ugotovili zadrego ligašev zaradi vstopa Italije med zavezniške vrste: »Od zaveznikov pričakujejo Jugoslovani svojo združitev in osvoboditev. Od zaveznikov pričakuje Italija Trentin, Trst, Istro in Dalmacijo.«³⁹

Socialisti so slutili, da za vsem tem stoji nek dogovor, ki obljublja Italiji Trst, Istro, Reko in Dalmacijo. In kakšna bi bila usoda Jugoslovanov pod Italijo? Pri tem so pokazali na usodo Beneških Slovencev, ki so bili po njihovem mnenju izgubljeni za slovenski narod.

Proletarec je v letu 1915 objavil vrsto člankov, iz katerih si lahko ustvarimo sliko o takratnih teoretičnih pogledih slovenskih socialistov na jugoslovansko vprašanje. Večina je zagovarjala misel o nujnosti razpada Avstroogrške z utemeljitvijo, da ni bila sposobna rešiti narodne probleme. Pozdravljali so idejo o osvoboditvi in združitvi Jugoslovanov, kako doseči osvoboditev Jugoslovanov — tega vprašanja si v tem času še niso postavili.

Glede zedinjenja imamo v tem času še vedno zagovornike samo kulturno-jezikovnega zlitja: »Ako se morejo ta plemena razumno zediniti, da rabijo vsaj za znanstvene potrebe skupen jezik, postane jugoslovanstvo lahko kulturni faktor. Za tako množino je mogoče pisati, tiskati in zalagati knjige, izdajati časopise, ustanavljati visoke šole in druge kulturne zavode, o katerih ni v tesnih mejah malih plemen niti sanjati.«⁴⁰ Sklicujejo se na tivolsko resolucijo, ki ne izraža samo ideje združitve, temveč tudi idejo narodnega unitarizma. V nekem članku je avtor odkrito izjavil: »In zdi se nam, da niso Slovenci, Hrvatje in Srbi še dopolnjeni narodi, temveč elementi, iz katerih se sestavlja narod, ki bo sestavljen iz treh delov.«⁴¹

O jugoslovanskem unitarizmu je spregovoril Etbin Kristan v svoji kritiki lassalske resolucije: »Ali nihče nima pravice oficielno trditi, da smo že enoten narod in da imamo skupen jezik, dokler so to le neuresničene želje, o katerih tudi še nihče ne more reči, na kakšen način se uresničijo. Kajti, če se uresničijo, se bo to moralo zgoditi po naravnem razvoju, ne pa na komando. Razvoju se lahko izgleda pota, bodočnost se lahko sistematično pripravlja.«⁴² Kristan se ni odpovedal ideji o enotnem jugoslovanskem narodu; vendar je uresničenje tega postavljal v prihodnost, od katere je pričakoval tudi uresničenje ideje o skupnem jugoslovanskem jeziku.

Slovenski socialisti so opozarjali na nepoznanje volje naroda v stari domovini, ki bi se lahko v primeru svobodnega odločanja o svoji usodi morda izjasnil za Avstrijo. Tak dvom je izrazil Kristan v govoru proti ustanovitvi chicaške podružnice Slovenske lige 1915. leta.⁴³

³⁸ Proletarec, št. 397, 20. april 1915.

³⁹ Proletarec, št. 386, 2. febr. 1915 in št. 401, 18. maj 1915, Italija vleče meč; ali ga potegne?

⁴⁰ Proletarec, št. 393, 23. marec 1915, Jugoslovanstvo in socializem.

⁴¹ Proletarec, št. 390, 2. marec 1915, Don Gršković uči socializem.

⁴² Proletarec, št. 392, 16. marec 1915, Veliki dnevi.

⁴³ Bajec Jože, Ameriška Slovenija med prvo svetovno vojno, Slovenski izseljenški koledar 1971.

Jeseni 1915. leta je bila v Švici zimmerwaldska konferenca, katere manifest je objavil tudi Proletarec. Z debelo označenimi črkami je ponatisnil točko o pravici vsakega naroda do samoodločbe, vendar komentiral ni ne te ne katekole druge točke iz manifesta.⁴⁴

Ideja o jugoslovanski federativni republiki pri Ivanu Moleku

Zelo zanimiv pisec o jugoslovanski problematiki tedanje dobe je Ivan Molek.⁴⁵ Že decembra 1914. leta je Proletarec objavil članek z naslovom Lepa naša-!; namesto podpisa so kratice I. M.-k (Ivan Molek?) Avtor je napisal: »Zakaj bi morali biti vedno hlapci? Zakaj menjati monarhe? Če niso pod Avstrijo, zakaj bi potem morali biti pod Srbijo? Zakaj pod Rusijo? Zakaj ne bi bili združeni s (ne pod) Srbi, Hrvati, Črnogorci, Bošnjaki in Bolgari v samostojni — jugoslovanski republiki? Proletarski slovenski narod bo imel svojo domovini le tedaj, kadar bo politično in gospodarsko svoboden med svobodnimi Jugoslavani, ki bodo združeni v federativni republiki. Druge poti do svobode ni!«⁴⁶

V članku napisanem marca 1915. leta je Molek zagovarjal znano stališče socialistov glede akcij Slovenske lige in Jugoslovanskega odbora; ni bil gotov, kdo bo zmagal v vojni, čeprav si je bolj želel zmago antantnih sil. Primerjavač ideje ligašev s socialističnimi pogledi je ugotovil, da oboje odlikuje protivavstirska usmerjenost, čeprav je stališče socialistov argumentiral s splošnimi načeli, češ, da so socialisti proti vsaki monarhiji in tako tudi proti habsburški: »Habsburška dinastija je napol crknjena mrhovina, ki smrdi do oblakov in čimprej se ta mrhovina pokoplje, tem bolje.«⁴⁷ Poudarjal je potrebo po politični in gospodarski osvoboditvi vseh narodov in v okviru tega tudi slovenskega naroda.

Molek se odlikuje po jasno postavljeni zahtevi po neodvisnosti in potrebi zedinjenja Jugoslovanov ob upoštevanju federativnega in republikanskega načela, in po treznem političnem pogledu na jugoslovansko vprašanje — jugoslovansko federativno republiko ne bo moč priboriti čez noč! Kritičen je bil do prizadevanj po Zedinjeni Sloveniji z lastno državnostjo; boljši so se mu zdeli načrti o združitvi Slovencev in Hrvatov v skupno republiko. Najbolj realni pa so mu bili načrti o združitvi Slovencev in Hrvatov s Kraljevino Srbijo; to je sicer smatral za aneksijo slovenskega in hrvaškega ozemlja, ki bi imela za cilj ustanovitev države, po svojem značaju monarhije, v kateri pa bi morali Slovenci in Hrvati uživati neko avtonomijo in dobiti neko samoupravo. To bi bila Velika Srbija. Delavstvo pa bi moralo napeti vse sile in vzpostaviti republiko. Za uresničitev tega načrta pa bi bila potrebna zmaga antante: »V interesu Jugoslovanov je torej, da zmagajo zavezniki in če Srbija anektira Slovence in Hrvate... Ker pa sedanja vojna ne more prinesiti republike, se lahko zadovoljimo zaenkrat s tem, da pridejo Slovenci in Hrvatje pod pogojem avto-

⁴⁴ Proletarec št. 423, 19. oktober 1915.

⁴⁵ Ivan Molek (1882—1962), pisatelj in publicist, urednik in sodelavec pri mnogih listih (Prosveti, Glasu svobode, Proletarcu in mnogo drugih), ki je živel v ZDA od 1900 dalje.

⁴⁶ Proletarec, št. 380, 22. december 1914, I. M. -k, Lepa naša-?.

⁴⁷ Proletarec, št. 392 in 393, 16. in 23. marec 1915, Ivan Molek, Jugoslovanska republika.

nomije v okvir Srbije; če so že enkrat politično združeni, bodo imeli ugodnejšo priliko, da asimilirajo svoje notranje neenakosti — jezikovne difference itd. — in tako pripravljajo pot republiki Jugoslaviji... V tem času se bodo tudi Bolgari spametovali, da poženejo svojega kralja v Črno morje in položijo krono v muzej»⁴⁸

Kako si je avtor predstavljal ureditev bodoče jugoslovanske države? V jugoslovanski federativni republiki bi bile združene štiri narodne skupine: Slovenci, Hrvati, Srbi in Bolgari. Vsaka bi imela avtonomni položaj garantiran zaradi federativne strukture. Na čelu vsake narodne enote bi bila zakonodajna zbornica in narodni predsednik kot izvršno telo. V zveznem merilu bi obstojal centralni kongres in vladajoči odbor sestavljen iz predsednikov posameznih federativnih enot, ki bi opravljal funkcije zvezne vlade. S tako strukturo naj bi bile zavarovane pravice posameznih narodov in obenem interesi cele skupnosti.

Dve spomenici o položaju Jugoslovanov v Evropi iz 1916. leta

V 1916. letu je JSZ izdala dve spomenici o položaju Jugoslovanov v Evropi, ki sta skoraj istovetni po vsebini in delo istega avtorja, tj. Etbina Kristana.

Prva je bila naslovljena na Odbor za zunanje zadeve pri ameriškem kongresu.⁴⁹ Izdana je bila v imenu Glavnega odbora JSZ, ki jo je odobril na izredni seji 19. februarja 1916. leta.

Drugo spomenico je odnesel ameriški socialist Algernou Lee na konferenco nevtralnih socialistov v Haagu, ki je bila konec julija oziroma v začetku avgusta istega leta.⁵⁰

Povod za prvo spomenico je bila resolucija ameriškega socialista Meyerja Londona, z dne 6. decembra 1915. leta, ki jo je predložil ameriškemu kongresu in v kateri je med drugim postavil zahtevo o nujnosti osvoboditve podjarmljenih narodov.⁵¹ Zaradi te zahteve je JSZ izrazila svoje mnenje o položaju Jugoslovanov v Evropi in ga namenila kot predlog za ravnanje predsednika ZDA na bodoči konferenci nevtralnih dežel v posredovanju za mir med vojskujočimi državami. V spomenici je Kristan orisal tedanji položaj na Balkanu in nakazal možnost rešitve jugoslovanskega vprašanja.

Večji del spomenice posveča ugotavljanju narodnega, političnega, kulturnega in gospodarskega stanja na Balkanu, predvsem v deželah avstroogrške monarhije.

Vzrok narodne razcepljenosti išče v neenotnem razvoju tega prostora kot posledici zgodovinske usode, ki je posamezne dele razdelila pod različna tuja gospostva: »Tako so se diferencirali pod tujimi vplivi, in namesto enega, se je razvila cela vrsta malih narodov...«⁵²

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Proletarec, št. 411, 22. februar 1916, Jugoslovanska socialistična zveza ameriškemu kongresu o položaju Jugoslovanov v Evropi.

⁵⁰ Proletarec, št. 461, 11. julij 1916, Kongresu socialistov nevtralnih dežel v Haagu.

⁵¹ Proletarec, št. 430, 7. decembra 1915, Meyer Londonov predlog; 6. decembra 1915. leta je zasedal ameriški kongres, na katerem je Mayer London kot edini socialistični član tega telesa predložil resolucijo o miru.

⁵² Proletarec, št. 411, 22. februar 1916, Jugoslovanska socialistična zveza ameriškemu kongresu o položaju Jugoslovanov v Evropi.

V 19. stoletju se je ideja narodnega edinstva uveljavila tudi pri Jugoslovanih: »Med najboljšimi je ni podžigalo le čustvo krvnega sorodstva, ampak še bolj praktično spoznanje, da nimajo osamljeni narodni drobci moči za svoj kulturni razvoj in so vsled tega celo na poti splošnemu razvoju človeštva...«⁵³

Sege in jezikovne razlike med štirimi narodnostnimi skupinami tj. Srbi, Hrvati, Bolgari in Slovenci, so le neznatne: »Ako bi odločeval sam jezik, bi bilo smatrati Jugoslovane že danes za en narod z različnimi dialekti, brez obzira na to, da ima vsak teh dialektov svojo literaturo.«⁵⁴

Najvažnejša je politična razcepljenost Jugoslovanov, katere sliko Kristan takole podaja:

»Bolgarska je samostojna država, z monarhično obliko pod vladno Ferdinanda koburškega. Del Bolgarov živi v Macedoniji, kar je dalo bolgarski vladi pretvezo, da se je udeležila sedanje vojne proti Srbiji, kateri je pripadel del Macedonije po zadnji balkanski vojni.

Srbi žive v kraljevini Srbiji, v kraljevini Črni gori, ki sta bili obe do vojne samostojni. Nadalje prebivajo v Bosni in Hercegovini, kjer tvorijo večino prebivalstva, potem v Dalmaciji, na Hrvatskem, v Slavoniji, kjer so v manjšini napram Hrvatom, ter v nekaterih južnih krajih Ogrske, zlasti v Bački in Banatu, kjer so več ali manj pomešani z Madjari in drugimi plemeni.

Hrvatje tvorijo pretežno večino prebivalstva na Hrvaškem, v Slavoniji in Dalmaciji; enako je prebivalstvo pretežno hrvaško v Medjimurju, ki je nekoč pripadalo Hrvaški, sedaj pa Ogrski; večino imajo tudi v Istri, medtem ko so v Bosni in Hercegovini v manjšini.

Slovenci stanujejo na Kranjskem, južnem Štajerskem, na južnem Koroškem na Goriškem, v severni Istri, v tržaškem teritoriju in deloma v mestu Trstu.«⁵⁵

Najhujši položaj Jugoslovanov ugotavlja pod avstroogrskim jarmom, ki pozna narodno zatiranje, lažni parlamentarizem, ter gospodarsko izkoriščanje, za katero je dokaz velika emigracija Jugoslovanov v ZDA.

Bistven problem monarhije vidi v nerešenem nacionalnem vprašanju, na katerega je opozarjala socialna demokracija na zborih Internacionale in na kongresih avstrijske socialne demokracije. Kristan poseže celo v 1899. leto in citira brnski narodnostni program kot dokaz teh prizadevanj.

Vsi ti nerešeni problemi, ugotavlja avtor, bi ogrožali novi mir v Evropi.

V zaključku spomenice podaja načrt za rešitev jugoslovanskega vprašanja: »Najboljšo obliko bi dobila združitev v demokratični jugoslovanski republiki, v kateri bi doslej ločena plemena imela avtonomijo in bi bilo njih razvojnemu delu prepuščeno, da najdejo forme še tesnejše spojitve.«⁵⁶ Korak dalje bi bil: »... združitev te republike z ostalimi balkanskimi narodi, vstevši avtonomno Macedonijo, v republičansko demokratično federacijo. Dalje preko tega pa naj bi ta federacija postala član Zedinjenih držav evropskih.«⁵⁷

Dobri dve leti kasneje se je v Proletarcu, v članku: JSZ — Jugoslovansko vprašanje pojavi trditev, da je JSZ vedno zahtevala osvoboditev avstroogrskih

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

Jugoslovanov in ustanovitve lastne republike, v kateri naj bi z volitvami odločali o bodočem narodnem in državnem življenju in o zedinjenju z ostalimi jugoslovanskimi deli.⁵⁸

Zakaj taka pot? Resolucija II. zbora Slovenskega republičanskega združenja nam da odgovor na to vprašanje; upoštevali so namreč načelo nevmešavanja v notranje zadeve drugih jugoslovanskih držav, dokler so le-te obstajale po volji svojega ljudstva.⁵⁹

Julija istega leta je Proletarec objavil spomenico, ki so jo poslali v Haag. V njenem zaključku pojasnjuje Kristan zahteve po taki ureditvi bodoče jugoslovanske države, kot jo je nakazal v zaključku spomenice ameriškemu kongresu: »Dokler še niso razmere toliko dozorele, da bi izginile meje med deželami, moramo zahtevati ureditev, ki poda vsakemu narodu, naj bo velik ali majhen, star ali mlad, neodvisnost in samoupravo; zveza višjega reda pa naj obsega narode vse Evrope in preko tega samostojne narode vsega sveta...«⁶⁰

Kot v opravičilo je zapisal: »Samostojnost narodov ne želimo, da bi bili bolj ločeni drug od drugega, ampak da bi se lože zblížali... Neodvisnost narodov na eni in njih zveza na drugi strani podata najboljšo organizacijo, ki je v kapitalistični družbi mogoča.«⁶¹

Chicaška izjava

Februarska revolucija in vstop ZDA v vojno sta tudi pri slovenskih socialistih vzbudila upanje na hitrejšo rušenje starega in preživelega in na vzpostavitev novih, demokratičnejših odnosov med narodi in državami na svetu. Toplo so pozdravili abdikacijo carja v Rusiji, saj je s tem padel eden najbolj reakcionarnih režimov v Evropi. Ruska pomlad 1917 jim je okrepila vero v možnost spremembe političnega zemljevida Evrope, misleč predvsem na prežvelo avstroogrsko monarhijo. Kdo bo spremenil politično karto Evrope in »osvobodil« evropske narode, ki trpijo pod zatiralskimi režimi? Vse upe so polagali na ZDA in na predsednika Wilsona, ki je med drugimi zagovarjal tudi idejo o pravici vsakega naroda do svobodne izbire vlade, pod katero želi živeti. Nastopil je tisti ugodni trenutek, na katerega je opozarjal Etbin Kristan v svojem protiliglaškem boju 1915. leta, ko se morajo vsi narodi pripraviti na bližajoči se mir in izraziti svoje želje v zvezi s svojim bodočim narodnim življenjem. Rezultat je bila 29. junija 1917. leta podpisana chicaška izjava, mišljena kot poziv vsem Slovencem in tudi ostalim jugoslovanskim izseljencem v ZDA za osnovanje skupne organizacije, ki bi si prizadevala za uresničitev ideje o jugoslovanski federativni republiki.⁶²

Odnos Slovencev, organiziranih v Jugoslovanski socialistični zvezi je nedvomen, čeprav dostikrat meglen zaradi različnih teoretičnih razglabljanj do jugoslovanskega vprašanja, ki se gibljejo od ideje kulturnega in jezikovnega

⁵⁸ Proletarec, št. 580, 22. oktober 1918, JSZ in Jugoslovansko vprašanje.

⁵⁹ Proletarec, št. 575, 17. september 1918, Drugi zbor SRZ.

⁶⁰ Proletarec, št. 461, 462, 463, 11., 18. in 25. julij 1916, Kongresu socialistov nevtralnih dežel v Haagu.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Proletarec, št. 513, 10. julij 1917, Slovencem v Ameriki.

zlitja do priznavanja večnarodnosti na Balkanu, od realnega upoštevanja habsburškega političnega okvira do zahtev po samostojni jugoslovanski republiki. Bolj nejasen je ta odnos pri delu slovenskih izseljencev, organiziranih v Slovenski narodni zvezi, ki je propagiral ideje Jugoslovanskega odbora iz Londona. Odraz neizčiščenosti pogledov je tudi njihovo sodelovanje pri oblikovanju chicaške izjave, ki v svojem bistvu podaja drugačno rešitev jugoslovanskega vprašanja, kakor si ga je zamišljal Jugoslovanski odbor. Poleg mase indiferentnih do vseh teh akcij ne smemo pozabiti na nemajhen procent proavstrijsko usmerjenih, katerih maksimalna želja je bila Jugoslavija v okviru Avstrije.

V juliju in naslednjih mesecih 1917. leta so skoraj vsi vodilni slovenski časopisi v ZDA objavili poziv tam živečim Slovincem, datiran z dnem 29. junija 1917, ki je znan v historiografiji kot chicaška izjava, ker je bil sprejet v Chicagu, središču takratnega političnega in kulturnega življenja slovenskega življa.⁶³

Zanimiva je predzgodovina nastanka te izjave. Na iniciativo chicaške podružnice Slovenske narodne zveze je prišlo do »nekega sestanka« v Chicagu, na katerem je sodeloval tudi Frank Kerže, glavni urednik svobodomiselne revije Čas, ki nam je zapustil poročilo o tem sestanku: »Posvetovali smo se, kaj bi bilo storiti, da dobi gibanje (za jugoslovansko republiko!) v prid našemu narodu v stari domovini novo kri in popolno zaupanje od strani rojakov v Ameriki. Na tem sestanku se ni govorilo o republiki.«⁶⁴ Pomen tega sestanka je bil v tem, da so sklenili razširitev akcije in so povabili k sodelovanju vse slovenske liste, društva in organizacije v Chicagu. Rezultat teh prizadevanj je bil še en sestanek, na katerem so se vsi izjasnili za federativno republiko Jugoslavijo in izvolili pripravljalni odbor, tj., Odbor za Jugoslovansko republiko, ki je potem po več sejah izdelal znano izjavo. Na tem sestanku so sodelovali tudi socialisti, saj je postal tajnik pripravljalnega odbora F. Truger, član upravnega odbora Proletarca.

Nedvomno so bili podpisniki izjave isti kot člani tega pripravljalnega odbora. Sestava je zanimiva zaradi močnih pozicij socialistov, ki so bili zastopani z Etbinom Kristanom, L. F. Trugerjem, F. Petričem, F. Godino in F. Savsom; socialistom so bili blizu vsi trije podpisniki iz vrst SNPJ: John Verderbar, Ivan Molek in Jože Zavertnik. Svobodomisleci (liberalno usmerjeni) so bili zastopani s tremi člani: Frank Kerže, M. V. Konda in A. H. Skubic. Med podpisniki sta bila le dva iz vrst Slovenske narodne zveze: R. Skala in J. Pokelšek. Za podpisnika J. Blischa nisem dobil podatkov o politični usmerjenosti.

Ni točnih in zanesljivih podatkov o avtorju izjave. Nedvomno je rezultat dela pripravljalnega odbora, kar ji daje kompromisni značaj, vendar ji je končno obliko verjetno dal Etbin Kristan.

⁶³ V ZDA izhajajoči mesečnik Čas, št. 8, 15. avgust 1917, Ob triletnici svetovne vojne je prinesel seznam slovenskih listov, ki so objavili izjavo; to so bili: Proletarec, Prosveta, Glas svobode, Čas, Clevelandaska Amerika, Glasilo KSKJ, Slovenski svet, Slovenija in Glas naroda.

Na ustanovnem zboru Slovenskega republičanskega združenja je dal predstavnik hrvaškega lista Novi Hrvat izjavo, da je njegov list edini neslovenski časopis, ki je objavil chicaško izjavo v ZDA. Avtor Ivan Čizmić, Jugoslavenski iseljenički pokret..., str. 162 pravi: »Čikaško izjavo objavilo je nekoliko hrvatskih novina...« a ne pove, kateri so to bili.

⁶⁴ Proletarec, št. 525, 2. oktober 1917, Chicaški shod.

Sodelovanje slovenskih socialistov pri sprejemanju izjave je imelo negativen odmev pri hrvaških članih JSZ.⁶⁵ Znana so nasprotja med njimi zaradi različnega odnosa do vojne; angažiranost slovenskega dela stranke pri tej akciji je prepad še poglobila.

Hrvaški socialisti so očitali slovenskim sodelovanje z jugoslovansko buržoazijo, da so zapustili razredne pozicije boja in da imajo premalo čuta odgovornosti do stranke kot celote, ki je za sodelovanje slovenskega dela izvedela šele iz časopisov.

Zanimiva je obramba pred temi očitki. Frank Petrič, glavni tajnik JSZ, se je branil s trditvijo, da izjava ni protisocialistična in da jo je podpisal kot posameznik in ne kot strankin funkcionar, in kot taka ni strankino delo, ker je prišla od zunaj in ni obvezujoča za ostale člane JSZ. S podobnimi argumenti so se branili ostali podpisniki, pri čemer je Etbin Kristan opozoril še na spomenico ameriškemu Kongresu 1916. leta, ki je bila odobrena od Glavnega odbora JSZ in v kateri so zahtevali isto tj. ustanovitev jugoslovanske republike.

Rezultat teh sporov je bil nejasen sklep Glavnega odbora o odgovornosti podpisnikov izjave strankinemu vodstvu.

Dejansko je sodelovanje slovenskih socialistov pri gibanju za jugoslovansko republiko oslabilo stranko. Nekaj let kasneje so izrazili obžalovanje zaradi sodelovanja pri separadni organizaciji, tj. Slovenskem republikanskem združenju, namesto da bi organizirali gibanje v okviru stranke. Vendar je to gledanje izraz razočaranja po svetovni vojni zaradi neuresničenja idej gibanja, po ustanovitvi kraljevine SHS.⁶⁶

V uvodnem delu chicaške izjave so podani splošno znani dogodki, ki jih je prinesla evropska viharna pomlad 1917. leta; ruska revolucija ter njene zahteve po miru brez aneksij, vojnih odškodnin in po pravici vsakega naroda do samoodločbe, je imela odmev tudi v ZDA. Vojna angažiranost ZDA je še okrepila upanje v pravičnejšo ureditev sveta po končani vojni. Samoodločba in enakopravnost narodov, svobodna ljudska volja, demokratični razvoj itd. so pojmi, ki so bili mnogokrat izgovorjeni in zapisani v tem in naslednjih letih.

Po mnenju izjave je zaradi take politične klime nastopil trenutek, da vsak narod: »... pride sam s sabo na jasno o ciljih in se pripravi, da predloži svoje zahteve tam, kjer se bo o njih odločevalo.«⁶⁷ Ravno ameriški Slovenci so imeli možnost svobodnega izražanja svojih želja v zvezi z rešitvijo jugoslovanskega vprašanja. V izjavi niso konkretizirali pojma samoodločbe naroda. Šele pomladi 1918. leta je v Proletarcu objavljen članek, ki se dotakne praktične strani izvedbe tega načela v jugoslovanskem primeru. Predstavljali so si jo v plebiscitarni obliki, ki bi morala izključevati kakršnokoli prisilo pri narodnem in političnem opredeljevanju. Potekati bi morala pod kontrolo mednarodnih komisij, ne pa v senci avstrijskih bajonetov ali srbskega vpliva.⁶⁸

Bistvo izjave je prikaz rešitve jugoslovanskega vprašanja kot temelja bodočega miru. Predpogoj njegove rešitve je rešitev slovenskega narodnega problema: »Slovenski narod, živeč na Kranjskem, Primorskem, Spodnjem Štajer-

⁶⁵ Proletarec, št. 535, 11. december 1917, Zapisnik seje eksekutive JSZ, ki je bila 14. julija istega leta.

⁶⁶ Proletarec, št. 707, 31. marec 1921, Po konvenciji JRZ.

⁶⁷ Chicaška izjava (glej opombo 62).

⁶⁸ Proletarec, št. 548, 12. marec 1918, Samoodločevanje narodov.

skem in Koroškem, v manjših odlomkih na Ogrskem in Benečanskem, je etnološki del Jugoslovancev, katerim je prišteti še Hrvate, Srbe in Bolgare.«⁶⁹

Že v spomenici 1916. leta je govora o štirih narodnih delih: Slovincih, Hrvatih, Srbih in Bolgarih, ki tvorijo jugoslovansko celoto. Izjava pomeni korak dalje ravno pri opredelitvi slovenskega naroda; k slovenski narodni celoti so prišteti še Beneški Slovenci, živeči v Italiji, in Ogrski Slovenci, katerih Kristan v spomenici 1916. leta ne omenja.

Tudi Bolgari se omenjajo v spomenici 1916. leta kot etnološki del Jugoslovancev. Vztrajanje na bolgarski prisotnosti v jugoslovanski enoti se ni spremenilo niti po vstopu Bolgarije v vojno na strani centralnih sil. Ker narodi niso krivi za svetovno klanje, ni kriv niti bolgarski narod, ki ne sme biti kaznovan z izključitvijo iz programa rešitve jugoslovanskega vprašanja, so poudarjali slovenski socialisti v Ameriki.⁷⁰

Čeprav v izjavi niso omenjeni Makedonci, je treba omeniti odnos socialistov do njih, izražen ob drugih prilikah. Za Makedonce so bili prepričani, da so še neizoblikovan narod, zaradi mešanice različnih narodnosti; v bodoči jugoslovanski državi bi imeli avtonomni položaj, ki bi preprečeval tako Srbom kakor Bolgarom njihovo narodno priključitev v eni ali drugi enoti.⁷¹

Odprto je tudi vprašanje ene ali večnarodnosti Jugoslovancev: »Vprašanje, če so Jugoslovani en narod ali štirje narodi, je znanstveno in se ne more politično rešiti.«⁷²

V spomenici 1916 ni govoril Kristan niti o enem niti o štirih narodih, temveč o procesu, ki vodi k oblikovanju enega jugoslovanskega naroda; svojo tezo je utemeljeval z naštevanjem krvnih, jezikovnih in drugih podobnosti. V izjavi pa poudarja ravno različnost plemenske zavesti vsakega dela, literatur ter šeg in tradicij. »Medtem ko ni med Jugoslovani večje jezikovne razlike, kakor med nemškimi, italijanskimi in mnogimi drugimi dialekti, ima vendar vsak del svojo literaturo, svoje posebne kulturne barve, šege in tradicije.«⁷³ Vendar se Kristan ni odpovedal jugoslovanskemu narodnemu zlitju. »Moje mnenje je, da so Jugoslovani na poti, da postanejo en narod«,⁷⁴ je izjavil na enem od shodov SRZ. V konkretnih besednih spopadih z zagovorniki Krfske deklaracije pa je ostro napadal tezo o enonacionalnosti. Zakaj? Ker je enačil enonacionalnost v Krfski deklaraciji s hegemonijo srbskega naroda nad ostalimi deli.

Tudi v državnopravnem smislu je predvideval odpravo federativnega principa in uvedbo centralizacije, do česar naj bi pripeljal naravni razvoj.

Kot cilj je jasno deklarirana zahteva po politični združitvi vseh jugoslovanskih delov — na temelju svobodne odločitve — v jugoslovansko federativno republiko. Važno je spoznanje o nemožnosti uresničitve tega cilja v katerikoli od obstoječih državnih tvorb na Balkanu; to predpostavlja razpad Avstroogrške monarhije, prenehanje kraljevine Srbije, kraljevine Črne gore in kraljevine Bolgarije.

⁶⁹ Chicaška izjava (glej opombo 62).

⁷⁰ Proletarec, št. 518, 14. avgust 1917, Slovensko republičansko združenje.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Chicaška izjava (glej opombo 62).

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Proletarec, št. 555, 30. april 1918, Za SRZ.

Zahteva po demokratični republiki je v soglasju s socialističnim nasprotovanjem monarhizmu kot preživelemu pojavu tedanje dobe.

Vsak federalni del naj bi užival avtonomijo v vseh tistih zadevah, ki so specifične za vsako enoto. Odpadel naj bi strah pred centralizmom oziroma hegemonizmom enega dela nad drugimi. Kot garancijo za ustavno demokratično življenje so zahtevali:

1. Splošno, enako, tajno in proporcionalno volilno pravico brez obzira na spol za vse politične in administrativne zastope;
2. Narodni referendum in iniciativo;
3. Odgovornost vseh javnih funkcionarjev;
4. Javno izvrševanje zunanje politike;
5. Popolno enakopravnost vseh državljanov;
6. Popolno svobodo besede in tiska;
7. Popolno svobodo pouka in vesti;
8. Nevtralnost vseh oblasti v razrednih bojih.⁷⁵

Ravno te točke nam pokažejo značaj zamišljene jugoslovanske države. Tukaj ne gre za uresničenje socialističnega ideala države, temveč smemo reči, da gre za meščanski tip ustavno demokratične državne tvorbe. Mnoge našete garancije so znane iz programov buržoazno-demokratičnih revolucij prejšnjega stoletja.

Preseneča pa zahteva po nevtralnosti oblasti v razrednih bojih, kar je čista iluzija. Utopična je želja po neki nadrazredni oblasti, ki bi se ne vtikala v razredne konflikte in bi delavskemu razredu omogočila svobodno obračunavanje s kapitalisti.

Slovensko republičansko združenje (SRZ)

11. in 12. avgusta 1917. leta je bila v Chicagu seja Odbora za Jugoslovansko republiko, na kateri so sodelovali zastopniki večine slovenskih organizacij in časopisov.⁷⁶ Glavni govornik je bil Etbin Kristan. Ko je branil chicaško izjavo, je napadel delovanje londonskega Jugoslovanskega odbora, kateremu je očital nepovezanost z narodom in, s podpisom krfske deklaracije, podreditev srbskemu gledanju na vprašanja jugoslovanskega zedinjenja. Proti Kristanu je nastopil Ivan Možina, predstavnik Slovenske narodne zveze, ki je zagovarjal misel o primarnosti ustanovitve države in o sekundarnosti vprašanja njene državne ureditve.⁷⁷ To je bil kamen spotike med zagovorniki republikanskega principa vladavine in pristaši monarhije, konkretno srbske dinastije, ki je bila priznana v krfski deklaraciji. Možina je tudi opozoril na velik ugled Srbije v mednarodnem življenju in na njena prizadevanja za zaščito slovenskih in hrvatskih interesov pred italijanskimi ozemeljskimi apetiti. V tem ga je podprl tudi drugi predstavnik Slovenske narodne zveze dr. Kern, ki se je zavzel za monarhično ureditev bodoče jugoslovanske države kot politično uresničljivejšo od republikanske.⁷⁸ Pozval je prisotne na seji, naj se priključijo Slovenski narodni zvezi in s tem podprejo delo Jugoslovanskega odbora. Vendar je zmagala Kristanova struja. Na seji sprejeta chicaška izjava je postala temelj

⁷⁵ Chicaška izjava (glej opombo 62).

⁷⁶ Proletarec, št. 518 in 519, 14. in 21. avgust 1917, SRZ.

⁷⁷ Ivan Čizmić, Jugoslavenski iseljenički pokret..., str. 161.

⁷⁸ Ibidem, str. 161 in naslednje.

Slovenskemu republičanskemu združenju, ki ni bilo politična stranka, temveč organizacija tistih, ki so se zavzemali za jugoslovansko republiko, ne glede na njihovo politično pripadnost in svetovnonazorsko opredelitev. Na čelu združenja sta bila Centralni in Izvršilni odbor, ki sta se naslanjala na lokalne odbore na terenu. Prirejali so javna zborovanja po ameriških mestih, na katerih so se jugoslovanski izseljenci izrekli za ideje chicaške izjave in zbirali prostovoljne prispevke ter širili propagando preko gibanju naklonjenih listov, brošur itd. Konkretni nalogi Izvršnega odbora SRZ sta bili: a) seznanjanje ameriške javnosti s cilji gibanja, in b) pridobitev Hrvatov, Srbov in Bolgarov za republikansko idejo.⁷⁹

Jeseni 1917 in na pomlad 1918 so bili vodilni člani SRZ zelo prizadevni v propagiranju idej izjave in boju proti krfski deklaraciji.

Javna zborovanja so bila mesta, kjer so se izrekli za eno ali drugo strujo. Februarja 1918. leta je bil shod v Milwaukeeju, ki sta ga organizirala Bogumil Vošnjak in Trošt za propagando krfske deklaracije.⁸⁰ Socialistični tisk je priznaval množičnost obiska na njem, vendar je opozarjal na razočaranost poslušalcev, ne da bi jo pojasnil. Protiakcija je bil shod Etbina Kristana, ki ga je v mestu pripravil takoj za Vošnjakovim; po poročevalčevih besedah je izzvenel v navdušenju za program SRZ. Vošnjak sam priznava neuspeh svojega delovanja za ideje krfske deklaracije med slovenskimi emigranti v ZDA, zaradi močne republikanske propagande.⁸¹

Aktivnost SRZ ni bila omejena samo na delo na terenu, temveč se je kazala prizadevnost tudi pri izdajanju propagandnih brošur in listov. Izhajati je začel bilten *The Slovenian Review* v angleškem jeziku, namenjen informiranju ameriške javnosti. Etbin Kristan pa je izdal brošuro *Krfska deklaracija in demokracija*, v kateri je nakazal znana nasprotja med chicaško izjavo in krfsko deklaracijo.⁸²

Še na začetku angažirana Slovenska narodna zveza se je po krfski deklaraciji odmaknila od gibanja SRZ in prešla na pozicije njegovih nasprotnikov. Problematika ni enostavna, ker SNZ ne moremo enostavno šteti za podpornico Vošnjakovih prizadevanj in zagovornico krfske deklaracije; 16. aprila 1918. leta je namreč izdala t. i. Izjavo ameriških Slovencev, ki je bilo neko vmesno gledanje med chicaškim in krfskim dokumentom.⁸³

Manj uspeha je imela akcija za popularizacijo idej SRZ med ameriškiimi Hrvati in Srbi, da o Bolgarih sploh ne govorimo. V *Proletarcu* je omenjena ustanovitev hrvaškega in srbskega republičanskega združenja in želja po oblikovanju Jugoslovanskega republičanskega združenja, vendar se je o tem zelo redkokdaj pisalo pred jesenjo 1918. leta.

2. konvencija SRZ je bila od 13. do 14. septembra 1918. leta v Chicagu.⁸⁴ Na njej so najprej izrazili podporo ZDA v vojnih prizadevanjih, ki se je konkretno kazala v pridnem nakupovanju zadolžnic svobode; samo ameriški Slovenci so jih nakupili za 2000 dolarjev.⁸⁵ Konvencija je ponovno potrdila chi-

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ *Proletarec*, št. 547, 5. marec 1918, SRZ.

⁸¹ Bogumil Vošnjak, *U borbi za ujedinjeno narodnu državu*, Beograd 1928.

⁸² *Proletarec*, št. 551, 2. april 1918, SRZ.

⁸³ *Proletarec*, št. 554, 23. april 1918, Clevelanska izjava.

⁸⁴ *Proletarec*, št. 575, Drugi zbor SRZ.

⁸⁵ Ibidem.

caško izjavo kot temelj svojemu delovanju. O splošnem političnem položaju, o organizaciji SRZ in njenih bodočih nalogah je govoril Etbin Kristan. Poglavitne točke njegovega govora so bile zahteve po stalnem propagandnem uradu (biroju), pomnožitvi izdaj *The Slovenian Review* in po nujnosti seznanitve ameriške vlade o delu SZR Dejansko so izvolili deputacijo treh članov (Etbin Kristan, Frank Kerže in Ermenc) z nalogo, da informira ameriško vlado o značaju in ciljih gibanja za jugoslovansko republiko. Ena od temeljnih ugotovitev je bilo tudi spoznanje o neuspešnosti republikanskega gibanja med Hrvati in Srbi. Zakaj? Hrvaški izseljenci so bili pod močnim vplivom Jugoslovanskega narodnega sveta, čeprav so republikanske ideje imele svoje zagovornike tudi pri njih; najslabši položaj je bil med srbskimi izseljenci, ki so bili promonarhično usmerjeni in privrženi idejam srbske vlade. O odmevnosti republikanskega gibanja pri Bolgarih ni podatkov.⁸⁶

Zaradi angažiranosti vodilnih slovenskih socialistov pri SRZ so se odnosi v JSZ še poslabšali. Že pred 1917. letom so bili spori zaradi načelnih problemov, kot je npr. odnos do vojne, glede centralizma ali večje samostojnosti sekcij, glede financ in podobno. Kulminacijo je spor dosegel z izstopom hrvaške sekcije iz JSZ 1. septembra 1918. leta. Aktivnost slovenskih socialistov pri SRZ je bil samo eden od vzrokov izstopa Hrvatov, ne pa edini, kot je prikazoval slovenski socialistični tisk. 20. septembra je še slovenska sekcija JSZ izstopila iz Ameriške socialistične stranke, ker ta še vedno ni hotela spremeniti svojega odnosa do vojne. Ob tej priliki so ponovno izrazili svojo podporo ZDA v njenih vojnih prizadevanjih.

Kapitulacijo Avstro-ogrske monarhije in sploh konec svetovne vojne so navdušeno pozdravili tudi pristaši SRZ. Uresničilo se je eno od načel čičaške izjave — avstroogrska država je bila na kolenih.⁸⁷

Proti koncu vojne so oživele tudi debate o italijanskih teritorialnih apetitih. Med 1915 do 1918 so bila taka razmišljanja v ozadju zaradi italijanske udeležbe v taboru antantnih sil. V primeru odkritega nasprotovanja italijanskim zahtevam v časopisju ali na javnem zborovanju bi lahko imelo neugodne posledice. Časopis ali organizacija bi morala prenehati z delovanjem zaradi »sovražne dejavnosti«.

Vse upe so polagali na Wilsonove točke in posebno na njegovo zahtevo po samoodločbi narodov. Mirovna konferenca naj bi prinesla afirmacijo te zahteve. Tudi SRZ je poslala Wilsonu peticijo, v kateri so ga prosili za pomoč pri upravičenih zahtevah malih narodov po samoodločbi.⁸⁸

V tem trenutku so se zavedli potrebe enotnosti Jugoslovancev v Ameriki; pojavili so se apeli za sporazum med SRZ in SNZ (oz. Jugoslovanskim narodnim svetom). Resnično je prišlo do sestanka v Washingtonu, 6. decembra 1918. leta, katerega se je udeležil tudi Etbin Kristan. Na njem so sklenili, da bodo pripravili slovensko brošuro o primorskem vprašanju in sklicali splošni jugoslovanski kongres.⁸⁹

⁸⁶ Ivan Čizmić, *Jugoslovanski iseljenički pokret...*, str. 161 in naslednja.

⁸⁷ *Proletarec*, št. 580, 22. oktober 1918, Izza konvencije SRZ.

⁸⁸ *Proletarec*, št. 584, 20. november 1918, *Poziv Slovincem v Ameriki*.

⁸⁹ *Proletarec*, št. 588, 18. december 1918, *Zapisnik seje izvršnega odbora*.

8. januarja 1919. leta je skupna deputacija (Etbina Kristan, Frank Kerže, Ermenc in G. Grgurovič kot član JNS) izročila peticijo z ok. 25.000 podpisi državnemu uradu v Washingtonu. Peticija se je zavzemala za pravičnejšo rešitev jadranskega vprašanja. Poročilo v Proletarcu je skopo glede uspeha te deputacije.⁹⁰

Zaradi poudarjanja vsejugoslovanskega značaja republikanskega gibanja se je SRZ preimenovala v Jugoslovansko republičansko združenje pomladi istega leta.

Kljub umiranju monarhistične propagande v Ameriki je bil razvoj v domovini nasproten ciljem republikanskega gibanja. 1. decembra 1918 je bila ustanovljena Kraljevina SHS, V novi državi so republikanci videli uresničenje narodne enotnosti (!?), ne pa svobode.⁹¹ Verjeli so, da je to stanje le začasno, ker naj bi šele mirovna konferenca v Parizu odločala o novi politični sliki na Balkanu. Sledilo je veliko razočaranje nad rezultati te konference in Wilsonovim neuspehom.

Vendar upanja niso izgubili. Ostala je še domovina, ki se je morala izreči za obliko vladavine in novo ureditev. Zato so z zadovoljstvom sprejeli E. Kristanovo izvolitev v začasno narodno predstavništvo kraljevine SHS.⁹²

Tudi klic domovine po materialni pomoči ni naletel na gluha ušesa pri ameriških Slovencih; JRZ je pokazalo veliko prizadevanje pri zbiranju denarja.⁹³

Že manj bučna je bila 3. konvencija JRZ konec septembra 1919. leta. Gibanje so zapustili mnogi, ki so v državi SHS videli uresničenje svojih želja glede jugoslovanske države, čeprav ne republike.⁹⁴

Med slovenskimi socialisti v ZDA je bil vedno pogostejši klic po okrepitvi JSZ, ki je imela septembra 1919. leta le še 700 članov.⁹⁵ Krivdo za tako stanje so iskali v preveliki angažiranosti slovenskih socialistov pri SRZ oz. JRZ. Velika praznina v vrstah socialističnega gibanja je nastala z odhodom Etbina Kristana v domovino julija 1920. leta. V tem letu so se okrepile debate o slabosti JSZ in zahteve po njeni vrnitvi v okrilje Ameriške socialistične stranke. Do tega je prišlo avgusta istega leta.

Zadnja konvencija JRZ je bila 11. in 12. marca 1921. leta v Chicagu.⁹⁶ Potekala je v duhu sprememb v JSZ. Zahtevala je:

- a) da zbor potrdi konec delovanja JRZ v Ameriki,
- b) da odbor slovenske sekcije JSZ dobi nalogo, naj nadzoruje vse delo, ki se bo še opravljalo v smislu chicaške izjave,
- c) nadzorni odbor JSZ naj nadzoruje še delo in premoženje JRZ v Ameriki in domovini.

Komentarji ob konvenciji so bili polni razočaranja nad stanjem v domovini: »Jugoslavija je danes taka, kakršno jo je hotela srbska vlada, taka za kakršno se je pogodil londonski odbor in kakršno so hoteli gospodje diplomatje na mirovni konferenci v Versaillesu, ni pa taka, kakršno hoče zavedni

⁹⁰ Proletarec, št. 593, 22. januar 1919, Zapisnik izredne seje eksekutive SRZ, 16. januarja 1919.

⁹¹ Proletarec, št. 606, 24. aprila 1919, Jugoslovanske skrbi.

⁹² Proletarec, št. 615, 26. junij 1919.

⁹³ Proletarec, št. 619, 24. julij 1919, Klic iz domovine.

⁹⁴ Proletarec, št. 628, 25. september 1919, III. konvencija JRZ.

⁹⁵ Proletarec, št. 625, 4. september 1919, Sodrugi, na agitacijo.

⁹⁶ Proletarec, št. 704, 10. marec 1921, Jugoslovanska socialistična zveza in JRZ.

del jugoslovanskega ljudstva... To ljudstvo moramo pridobiti za socializem, vzgojiti ga moramo, da bo sposobno osvoboditi samo sebe. To delo vrše v Jugoslaviji socialistične stranke, vrše ga komunisti, ki pa skušajo delati za ta cilj hitreje, kot se delati more, in v Združenih državah ga vrši med jugoslovanskim delavstvom Jugoslovanska socialistična zveza.«⁹⁷ Težko je bilo spoznanje: »Samostojno gibanje za program JRZ je bilo v Jugoslaviji nemogoče.«⁹⁸

In usoda JRZ? Poročevalec v Proletarcu pravi: »JRZ ni bila razpuščena na zadnji konvenciji. Toda aktivna v sedanjih razmerah ne bo.«⁹⁹

ON THE STANDPOINTS OF THE SLOVENE SOCIALISTS IN THE U. S. A.
TOWARDS THE WAR AND THE YUGOSLAV QUESTION DURING THE
FIRST WORLD WAR

S u m m a r y

The treatise is limited to a delineation of the views held by the Slovene socialists in the U. S. A. during the First World War towards the problem of the war as such and towards the Yugoslav question, so pressing at the time. It is based mainly on the newspaper material kept at the National and University Library in Ljubljana.

Until the U. S. A. entered the war in April 1917, the Slovene socialists, organized in the Yugoslav Socialist Alliance, which was a federal part of the American Socialist Party, held strictly anti-war views. After the entry into the war and after the February revolution, they backed the military aims of the U. S. A. and the forces of the Triple Entente, thus finding themselves in opposition with the Croatian and Serbian element in the party that persisted in anti-war policy.

The main part of the treatise deals with the attitude of the Slovene socialists towards the Yugoslav question. The author discusses their opposition to the Slovene League of 1915 as the organization through which to attain the unity of the Slovene element in the U. S. A. in the struggle for cultural, political and economic independence of the Slovene nation, their point of view being that the action was premature; a prominent role was played in this by the editor of »Proletarec« (the official organ of the Slovene socialists), Etbin Kristan. They opposed also the activities of the Yugoslav Committee from London among the Yugoslav emigrants in the U. S. A.; they criticized the 1st Yugoslav Congress in Chicago in 1915, presided over by dr. Fran Potočnjak (the emissary of the Yugoslav Committee), whom Kristan reproached for supporting the ideas of a Great Serbia. Already in 1914 there came on the scene among the Slovene socialists a man whose articles in »Proletarec« openly advocated the ideas of a federative Yugoslav republic. His name was Ivan Molek. The official standpoint of the Yugoslav Socialist Party towards the Yugoslav question is expressed in two memoranda from 1916, the first of which was addressed to the American Congress as information on the situation of the Yugoslavs in Europe (it was read before the Congress by the American socialist Meyer London), and the second to the Conference of the Neutral Socialists in the Hague. The idea of a federative Yugoslav republic is not yet clearly perceived from the two memoranda.

The February revolution in Russia and the entry of the U. S. A. into the war stimulated also the Slovene socialists to greater activity in expressing their wishes concerning the national and political fate of the Slovene, and Yugoslav nations in general, after the end of the war. The culmination was the Chicago Declaration, signed on June 29, 1917, which, by demanding a federative Yugoslav republic, be-

⁹⁷ Proletarec, št. 707, 31. marec 1921, Po konvenciji JRZ.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Ibidem.

came the basis for the Slovene Republican Association as the organization which propagated these ideas among the Slovene and other Yugoslav nationalities in the U. S. A. While its great influence among the Slovenes cannot be disputed, the response of the other Yugoslav nations was insignificant. The political development on the Balkans after the end of the war, too, took a different course than had been envisaged by the authors of the Chicago Declaration. The movement for a Yugoslav republic died away in 1921, the idea of a federative Yugoslav republic being realized only a good quarter of a century later.